

na pisani subjektivizirani izraz in na ozko strokovno objektivizirani izraz. Vendar je treba omeniti poleg te formalne specifičnosti publicistike še eno njeno zanimivost: kakorkoli označeno izrazje ima ravno v časopisu največjo možnost nevtralizacije. Tu lahko govorimo o nekakšni delavnici za širok krog aktualnih novih poimenovanj, ki se hitro nevtralizirajo. Pritisk nevtralnega besedišča na termine, oziroma na različne stilizme je zato tu najmočnejši, z drugimi besedami, težnja po nevtralizaciji je tu najbolj izrazita.

Za konec je treba poudariti tole:

Podoba knjižnega jezika je veliko bolj zapletena in razčlenjena v enotnem okviru svojega sistema, kot jo kaže naše razmišljanje. Zlasti so razčlenjene posamezne stilne podskupine in naloga slovenske stilistike je, da jih podrobno razišče. Tudi novi slovar ima več bogastva in nudi dosti več podatkov ter raznovrstnih opozoril, kot jih je mogoče omeniti v takšnem orisu. Vendar upam, da je razmišljanje vsaj opozorilo na pomembno dejstvo: v zadnjem času se je znanje o slovenskem knjižnem jeziku toliko poglobilo, število pripomočkov, v katerih je jezik podrobno razčlenjen, pa toliko pomnožilo, da je vsakemu zavestnemu uporabniku knjižnega jezika omogočeno, da si potem, ko si jasno določi vsebino svojega sporočanja, odbere jezikovna sredstva, ki bodo stilno najbolj ustrezala namenu njegovega sporočila. In med take pripomočke sodi v prvi vrsti Slovar slovenskega knjižnega jezika.

Božena Orožen

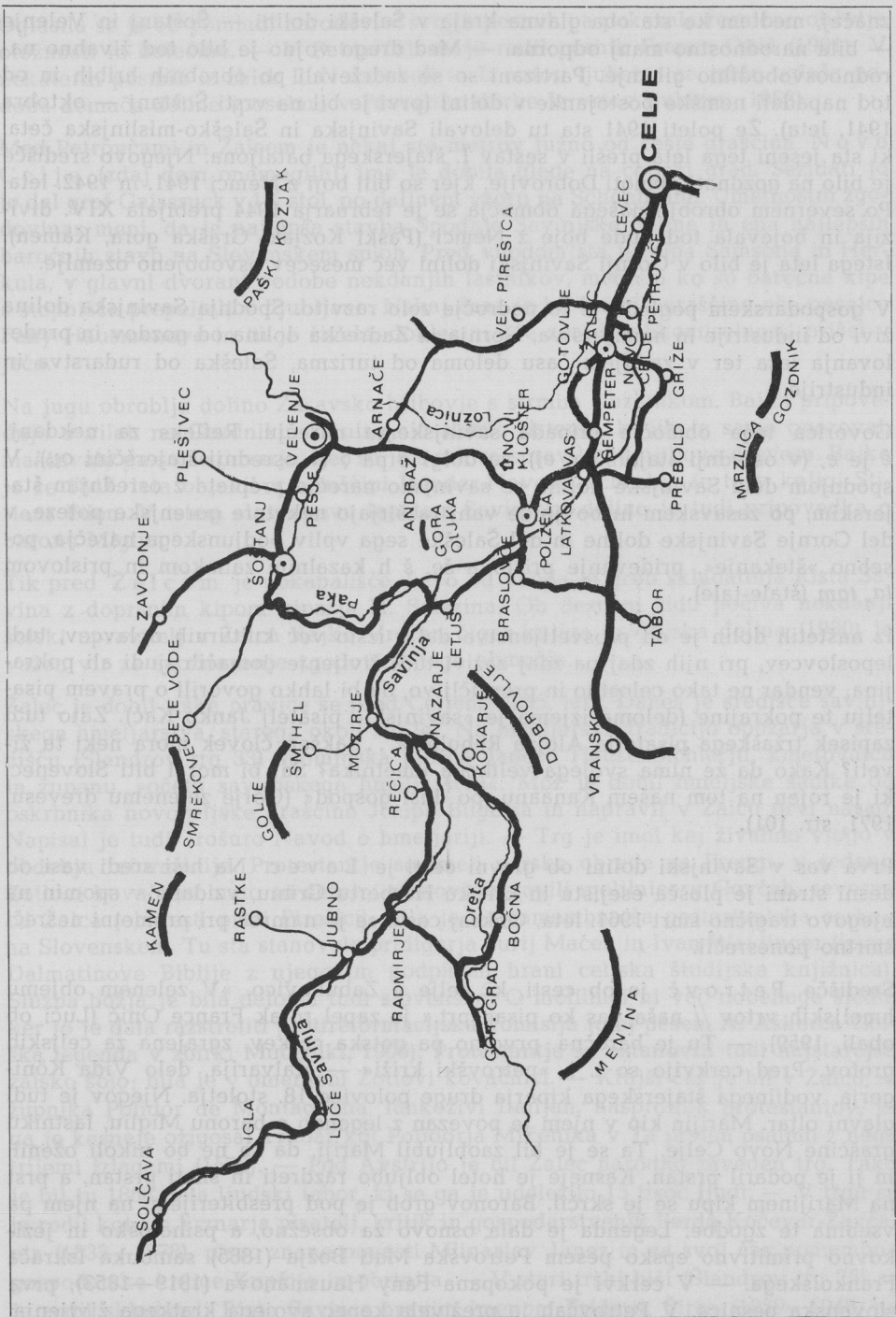
Gimnazija v Celju

POUČNI IZLET V TRI DOLINE: SAVINJSKO, ŠALEŠKO IN ZADREČKO

(Celje—Petrovče—Žalec—Šempeter—Polzela—Andraž—Velenje—Šoštanj—Letuš—
Mozirje—Nazarje—Rečica ob Savinji—Ljubno—Luče—Solčava—Radmirje—Gornji
grad—Nazarje—Braslovče—Vransko—Latkova vas—Prebold—Griže—Celje)

1

Naše področje spada med najstarejša naseljena področja Slovenije. To izpričujejo najdbe iz paleolitika v Potočki zijalki na Olševi, Mornovi zijalki pri Šoštanju in Špehovki blizu Velenja. Druge najdbe govorijo o ilirskih in keltskih naselbinah (Hum nad Grižami, Šešče pri Grižah, Drešinja vas blizu Petrovč). Predromanskega izvora so verjetno tudi imena nekaterih rek, kot domneva France Bezljaj za Savinjo in Dreto (Slovenska vodna imena, 1961). Velik razvoj je doživela pokrajina za Rimljanov, posebno v 2. stoletju. Iz tega časa so od številnih najdb zlasti pomembni nagrobniki bogatih Celjanov v Šempetru. V srednjem veku je posebno po obrobju zrastle veliko gradov; z enega od njih, Žovneka nad Braslovčami, je izšel rod celjskih grofov. — V 19. stoletju, času narodnostnih spopadov, so imeli vsi trgi v Spodnji in Gornji Savinjski dolini izrazito slovenski

značaj, medtem ko sta oba glavna kraja v Šaleški dolini — Šoštanj in Velenje — bila narodnostno manj odporna. — Med drugo vojno je bilo tod živahno narodnoosvobodilno gibanje. Partizani so se zadrževali po obrobnih hribih in od tod napadali nemške postojanke v dolini (prvi je bil na vrsti Šoštanj — oktobra 1941. leta). Že poleti 1941 sta tu delovali Savinjska in Šaleško-mislinjska četa, ki sta jeseni tega leta prešli v sestav I. štajerskega bataljona. Njegovo središče je bilo na gozdnati planoti Dobrovlje, kjer so bili boji z Nemci 1941. in 1942. leta. Po severnem obrobju našega območja se je februarja 1944 prebijala XIV. divizija in bojevala tod hude boje z Nemci (Paški Kozjak, Graška gora, Kamen). Istega leta je bilo v Gornji Savinjski dolini več mesecev osvobojeno ozemlje.

V gospodarskem pogledu je to področje zelo razvito. Spodnja Savinjska dolina živi od industrije in hmeljarstva, Gornja in Zadrecka dolina od gozdov in prede-lovanja lesa ter v zadnjem času deloma od turizma, Šaleška od rudarstva in industrije.

Govorica tega območja pripada savinjskemu narečju. Refleks za nekdanji *ě* je *e*, (v osrednji štajersčini *ež*), za dolgi *o* pa *ó* (v osrednji štajersčini *ou*). V spodnjem delu Savinjske doline se savinjsko narečje prepleta z osrednjim štajerskim, po zasavskem hribovju se vanj razširjajo nekatere gorenjske poteze, v del Gornje Savinjske doline in del Šaleške sega vpliv podjunskega narečja, posebno »štėkanje«, pridevanje prislova *še*, *š h* kazalnim zaimkom in prislovom *ta*, *tam* (štale-tale).

Iz naštetih dolin je od prosvetljenstva dalje izšlo več kulturnih delavcev, tudi leposlovcev, pri njih zdaj pa zdaj zaživi tudi življenje domačih ljudi ali pokrajina, vendar ne tako celostno in prepričljivo, da bi lahko govorili o pravem pisatelju te pokrajine (deloma izjema je »savinjski« pisatelj Janko Kač). Zato tudi zapisek tržaškega pisatelja Alojza Rebule: »... kakšen človek mora neki tu živeti? Kako da že nima svojega velikega umetnika? Saj bi moral biti Slovenec, ki je rojen na tem našem Kanaanu, po duši gospod« (Gorje zelenemu drevesu, 1971, str. 101).

Prva vas v Savinjski dolini ob glavni cesti je *Levec*. Na hiši sredi vasi ob desni strani je plošča esejistu in kritiku Herbertu Grünu, vzdana v spomin na njegovo tragično smrt 1961. leta. Onkraj ceste se je namreč pri prometni nesreči smrtno ponesrečil.

Središče *Petrovč* je ob cesti, ki pelje v Zabukovico. »V zelenem objemu hmeljskih vrtov // naša vas ko pisan prt,« je zapel rojak France Onič (Luči ob obali, 1959). — Tu je baročna, prvotno pa gotska cerkev, zgrajena za celjskih grofov. Pred cerkvijo so t. i. »petrovški križi« — Kalvarija, delo Vida Königerja, vodilnega štajerskega kiparja druge polovice 18. stoletja. Njegov je tudi glavni oltar. Marijin kip v njem je povezan z legendo o baronu Migliu, lastniku graščine Novo Celje. Ta se je bil zaobljubil Mariji, da se ne bo nikoli oženil, in ji je podaril prstan. Kasneje je hotel obljubo razdreti in sneti prstan, a prst na Marijinem kipu se je skrčil. Baronov grob je pod presbiterijem, na njem pa vsebina te zgodbe. Legenda je dala osnovo za obsežno, a psihološko in jezikovno primitivno epsko pesem Petrovska Mati Božja (1885) samouka Iskrača Frankolskega. — V cerkvi je pokopana Fany Hausmanova (1819—1853), prva slovenska pesnica. V Petrovčah je preživela konec svojega kratkega življenja.

Oglasila se je ob pomladi narodov, v svojih pesmih pa pokazala resnično občutje otožnosti in bolečine. — V Petrovčah se je rodil pesnik France Onič (1901). V nekaterih pesmih iz zbirke Luči na obali in Iz vrtov ljubezni se rahlo oglašča podoba domače doline (posebno v Posvetilu zbirke Iz vrtov ljubezni, 1963).

Med Petrovčami in Žalcem je nekaj sto metrov južno od ceste graščina N o v o C e l j e (zdaj dom onemoglih). Ime je dobila glede na celjski grad. Sezidati jo je dal grof Gaissruck v 18. stol. po daljnem vzoru na Schönbrunn. Umetnostni zgodovinar meni, da je najlepša stavba Spodnje Savinjske doline in ena najlepših baročnih stavb na Slovenskem sploh. Pred vhodom sta tu kipa Samsona in Herkula, v glavni dvorani podobe nekdanjih lastnikov, medtem ko so baročne kipe s stopnišča prepeljali v Ljubljano. Nekaj časa je bil lastnik graščine oče pesnice Fany Hausmanove in tu je živela, dokler ni oče zaradi lahkomiselnosti prišel v ječo.

Na jugu obrobja dolino Zasavsko hribovje s strmim Gozdnikom. Bajka pripoveduje o vilah na Gozdniku, ki niso nič storile tistemu, ki jih je samo opazoval, maščevala pa so se drvarju, ker se je s sekiro spravil nad njihova drevesa. Bajko je že 1847. leta objavil v nemščini Dunder-Novostraschezky, in to v knjigi Sti-riens Eden. V istem slavospevu lepotam Savinjske doline je tudi pripovedka o baronu Migliu.

Tik pred Ž a l c e m je pokapališče. Levo od vhoda je grob skladatelja Rista Savina z doprsnim kipom kiparja H. Salezina. Ob desnem zidu počiva nekdanji šolski upravitelj v Žalcu Rajko Vrečer, čigar knjiga Savinjska dolina (1930) je važen vir za spoznavanje zgodovine tega območja.

Žalec je dobil trške pravice še pred Celjem, 1265. leta. Danes je središče savinjskega hmeljarstva, starega okoli sto let. Na hmeljarsko tradicijo opozarja v središču (Šlandrov trg 33) spominška plošča Janezu Hausenbichlerju, kmetovalcu in županu, »očetu savinjskega hmeljarstva«. Mož je dobil hmeljske sadike od oskrbnika novoceljske graščine Josipa Bilgerja in napravil v Žalcu prvi nasad. Napisal je tudi brošuro Navod o hmeljariji. — Trg je imel kaj živahno vlogo v obdobju reformacije. Protestantje so imeli verske obrede na Frengi, v sedanji Zotlovi kovačnici, nato so deželni stanovi postavili molilnico v Govčah, severno od Žalca (ob cesti proti Pirešici); bila je najpomembnejša protestantska cerkev na Slovenskem. Tu sta stanovala pridigarja Jurij Maček in Ivan Weidinger (izvod Dalmatinove Biblije z njegovim podpisom hrani celjska študijska knjižnica). Služba božja je bila deloma tudi slovenska. O molilnici ni več nobenega sledu, ker jo je dala razstreliti protireformacijska komisija (glej pesem A. Aškerca Golška legenda v zbirki Mučeniki, 1906). Protestantje so ustanovili tudi najstarejšo žalsko šolo; bila je v omenjeni Zotlovi kovačnici. — Krajši čas je bil v Žalcu za župnika Polidor de Montagnana, lahkoživi Italijan, nasprotnik protestantov, ki ga je kasneje ožigosal Trubar kot Polidorja Mrčenika v Ta prvem psalmu ž nega trijemi izlagami (1579). — Pod Avstrijo je bil Žalec narodno zaveden trg. Tako je bil tu 1868. leta ljudski tabor, ki se ga je udeležilo 15 tisoč ljudi. — V trgu se je rodil kot sin krznarja pisatelj, kritik in gospodarstvenik Ferdo Kočever-Žavčanin (1833—1878), pisec znane povesti Mlinarjev Janez in za svoj čas pomembne gospodarske knjige Kupčija in obrtnija. — V stari trški hiši (Šlandrov trg 25) se je rodil skladatelj Risto Savin s pravim imenom Friderik Širca (1859—1948, na

hiši je spominska plošča), kakor Podlimbarski in Maister avstroogrski oficir in hkrati narodnjak. Zložil je opere Lepa Vida (po Jurčičevem romanu), Matija Gubec in Gosposvetski sen, balet Čajna punčka in uglasbil nekatere Aškerčeve, Gregorčičeve in Župančičeve pesmi (med njimi Aškerčevo Mi vstajamo).

Pri novejši župni cerkvi (z Bergantovim sv. Miklavžem v glavnem oltarju) je še stolp, ostanek tabora, ki je obkrožal staro cerkev. Tu je zadnjih trideset let kot duhovnik živel in umrl Pohlinov sodobnik Anton Breznik, pisec Večne pratike, prve gospodarske pratike v slovenščini. — V Žalcu slušbuje danes pisatelj Dane Debič iz bližnjega Vrbja (1927). Njegov roman Brez milosti (1955) se v glavnem dogaja v Žalcu in okolici in slika čas od začetkov okupacije do osvoboditve. Na isto okolje je vezan tudi kasnejši psihološki roman o iztirjencu z naslovom Balada o modri svetlobi (1965), poln reminiscenc na požgani dom v Vrbju, ubito mater in v taborišču umrlega očeta. — Tukaj živi slednjič upokojena učiteljica pesnica Meta Rainer (1904), ki je v eni svojih pesmi označila Savinjsko dolino in značaj ljudi: »... brez čarov skrivnostnih, a brhka, prijetna, kipeča, bahata in — malce prevzetna« (Savinjska dolina, Savinjski zbornik. 1965). — Žalec je prizorišče delovanja korporala Huša, ki je tu med prvo svetovno vojno dajal prvo vojaško vzgojo mladim fantom, dotlej dijakom celjske gimnazije, kot humoristično pripoveduje Fran Roš v knjigi Korporal Huš in druge zgodbe, 1971.

Ob koncu Žalca se na desno odcepi cesta v Gotovlje, rojstno vas naravoslovca Martina Cilenška (1848—1936), pisca botaničnih spisov (Naše škodljive rastline v podobi in besedi) in potopisov. Narodno blago iz okolice domače vasi je zbral v spisu Kaj pripovedujejo ob Ložnici (LZ 1887). Med drugimi sta tu pripovedki, ki ju srečamo podobno obdelani v Aškerčevem Mejniku in Godčevi baladi. Prva naj bi se bila zgodila pri kapelici med Gotovljami in Šempetrom, druga pa nekje blizu Pirešice severno od Gotovelj.

Približujemo se Šempetru, kjer je za Rimljanov bila važna postojanka. Tik pred naseljem na levi strani so temelji rimskega pokopališča za preprostejše ljudi, to morebiti sega že v ilirsko dobo. Sredi vasi za cerkvijo (v njej je Marijin kip iz zač. 14. stol., ki je bil na razstavi jugoslovanske umetnosti v Parizu) pa je pokopališče nekdanjih mogočnikov iz Celeie v 2. stol. Ti so v sedanjem Šempetru imeli poletna bivališča. Nekateri reliefi na ohranjenih nagrobnih spomenikih prikazujejo mitološke motive, znane tudi iz grške literature (npr. trije prizori o Ifigeniji).

Ko pri Ločici presekamo savinjsko železnico, se vozimo nekako po ozemlju velikega rimskega vojaškega tabora. Uredili so si ga zaradi napada Germanov, da bi zapirali pot k trojanskemu sedlu.

Na rahli vzpetini sredi Polzele je grad, nekoč komanda malteškega viteškega reda; ustanovljena je bila v 14. stol., obstajala pa je do druge polovice 18. stoletja. Po prizadevanjih tega reda so na hribu Dobriču sezidali romansko cerkev in po njej se zdaj hrib imenuje Gora Oljka. Zaradi baročne cerkve z dvema zvornikoma je najznačilnejša točka tega dela Savinjske doline. Glavni oltar (Zadnja večerja) je delo kiparja Ferdinanda Galla, Italijana, ki je živel in delal v Celju, oltarno podobo pa je naslikal F. Bergant. O cerkvi na Gori Oljki je nastala legenda, ki jo je opisal Janko Kač v zgodbi Ukradeni svetnik (Pisane zgodbe, 1934). Pripoveduje, da so na gori pokopali nekdanjega pastirja, sv. Deodata, ubitega

v boju z neverniki. Ljudje so začeli sem romati. Zavistni vaščani iz Šentandraža pod goro so ga ukradli. Morali so ga vrniti, zdaj pa so ga vzeli Polzelčani v svojo cerkev, a romarjev s tem niso privabili.

Nekoliko stran od ceste Polzela—Velenje je nekdanji samostan *N o v i k l o - š t e r*. Leta 1635 so se uprli podložniki in prišli v samostan: to je snov Aškerčeve pesmi *Legenda o Novem kloštru* (zbirka *Mučeniki*, 1906).

A n d r a ž leži pod Goro Oljko nekoliko nad cesto. V njem je preživel zgodnjo mladost Vladimir Levstik. Njegov oče, učitelj in znan sadjar, je bil namreč premeščen sem iz Šmihela nad Mozirjem. Levstikovo najboljše delo, narodnosposodbudni roman *Gadje gnezdo* (LZ 1918), se godi v Savinjski dolini, lik glavne junakinje *Kastelke* nosi nekatere poteze pisateljeve matere. V *Andražu* in dolinici ob *Ložnici* se dogaja Levstikova svojevrstna povest *Rdeči volk* in *Minehaha* (LZ 1924), parodija na indijanarice, sicer pa vzgojna povest o profesorju, ki reši svojega nečaka, kmečkega dijaka, pred prezgodnjimi ljubezenskimi blodnjami. Hkrati je to tudi obsodba prikrite lahkoživosti mestnih gospa. V delu je kaj nazoren oris okolja, »kmečkega zatišja v savinjskem sredogorju«. Potok *Ložnica* se v »indijanerici« imenuje *Misisipi*.

Ko se cesta dvigne nad *Ložnico*, se pokažejo ob odcepu stranske ceste *A r n a - č e*, rojstna vas jezikoslovca *Karla Oštirja* (1888). Danes tu živi kmečka pesnica *Marija Jelen-Brenčič*.

Tik pod gradom nas cesta pripelje v *V e l e n j e*, in to v sredo nekdanjega trga, sedaj imenovano *Staro Velenje*. Odpre se *Šaleška dolina*. Sredi prejšnjega stoletja jo je kot »škalsko dolino« poveličal *Franc Ropotar*, velenjski rihtar in župan (okoli leta 1848). — V davno preteklost doline, ki jo je nekoč zalivalo jezero, sega povest rojaka, sina grajskega oskrbnika, *Gustava Šiliha*, *Nekoč* je bilo jezero (1921). — Na severovzhodu zapira *Šaleško dolino Paški Kozjak*. V mrazu in snegu februarja 1944 se je skušala od tod prebiti na *Pohorje XIV*. divizija, a se je to posrečilo le enemu njenemu delu. Druge so silovito napadli Nemci. *Stane Terčak* piše, da je takrat nastal rek: »Kar na *Paški Kozjak*, če hočeš biti obkolljen.« (*Živi zid*, 1952, poglavje *Na strminah Paškega Kozjaka*. *Miško Kranjec* govori o teh dogodkih v romanu *Za svetlimi obzorji*, *Bele so vse poti*, poglavje *Razbiti lonec*). — Na gričevnatem svetu onkraj ceste, ki pelje proti *Dravogradu*, je starejše poslopje, nekoč gosposkega videza. To hišo je *Gustav Šilih* imenoval *Beli dvor* in okoli njega spletel mladinski roman z enakim naslovom (1938). Začetek romana sega v prva leta 20. stoletja, konec v čas po prvi vojni. V romanu je več opisov okolja, *Velenja* in okolice. *Velenje* imenuje *Zalesje*, razvaline gradu *Šaleka*, kjer tudi poteka precejšen del zgodbe, pa *Gradišče*. Z delom hoče vzgajati mladega človeka v delavnem, podjetnem življenju, hkrati pa utrjevati v njem narodno zavest. — K *Staremu Velenju* spada tudi nekoliko odmaknjena železniška postaja. Tu je od 1893—1895 služboval *Ivan Resman*, narodnjak in pesnik (*Moja deca*, 1901). Iz *Velenja* je odšel v *Zalog*, kjer se je seznanil s *Kettejem* in postal njegov mecen.

Mimo parka z moderno skulpturo *Cirila Cesarja* — Manifest pridemo do velenjskega jezera v vdolbini, kjer so se pogreznila tla nad rudnikom. Severozahodno nad njim je nekoč stala cerkev v *Š k a l a h* z župniščem — ena od treh najstarejših prafar na Slovenskem. Obe poslopji sta se ugreznili in podrli z delom vasi

vred. Tu je bila zadnja kazenska postaja kaplana Antona Aškerca (1894—1898). Od tod je tudi neposredno opazoval rudarsko življenje, zvedel za nesrečo, ki se je pripetila leto dni poprej, in se sam spustil v rudnik. Tako je nastala Delavčeva pesem o premogu. V škalskih letih je med drugim napisal še pesmi Moja muza, Jaz, Božična pesem siromakova, takrat so izšle Lirske in epske poezije (1806). Sicer pa je bil za Aškerca to čas konfliktov s škofom, a tudi z verniki zaradi prehitrega maševanja. — Iz Škal je bil doma Jožef Kranjc (1821—1875), ugleden evropski pravni teoretik 19. stoletja.

Mimo Škal pelje cesta v hribovsko vas Plešivec. V njem je učila Cankarjeva mladostna ljubezen Ana Lušinova, por. Bregant. Bolna je prišla k njej sestra Minka in tu umrla 1906. leta, štiri leta za njo pa je umrla še Ana. Ob levem pokopališkem zidu mrtvašnice je grob obeh sester. Minkin nagrobnik, na katerem je del napisal še komaj viden, prikriva manjša plošča Anici-Nuši s Cankarjevimi besedami: »Tiho zdaj v grobu spi tvoja in moja vesela mladost.« — Plešivec je dal zavetje XIV. diviziji, ko se je skrajno izčrpana prebila s Paškega Kozjaka. Nad Plešivcem je Graška gora — gora jurišev — prizorišče hudega boja z Nemci 1944. V Boj je morala poseči tudi kulturniška skupina in tu je padel Kajuhov tovariš kipar Belač (o tem piše Stane Terčak v Živem zidu in Miško Kranjec v delu Za svetlimi obzorji, Bele so vse poti, poglavji Gora miru in Gora jurišev).

Tik pred Šoštanjem je Družmirje s šoštanjsko farno cerkvijo sv. Mihaela. Pri njej so kot kaplani službovali trije kulturni delavci: Blaž Kocen, kasnejši kartograf (1847—1849), Andrej Fekonja (1878—1881), literarni zgodovinar, ki je pisal o ilirizmu, orisal življenje Turnograjske, Slomska in Pohlina (ta je v Šoštanju živel še tudi kasneje kot upokojenec) ter dr. Anton Medved (1889—1890), sloveč govornik, pisec knjige o Slomšku ter priložnostni pesnik (ne smemo ga zamenjevati s pesnikom in dramatikom Antonom Medvedom). Na pokopališču onkraj ceste je pokopan dolgoletni šoštanjski učitelj Peter Musi z Vranskega (1794—1872), pisec knjige za nedeljske šole, čebelar in sadjar ter učitelj Josipa Vošnjaka. Na mrtvašnici je plošča, ki so mu jo dali vzdati njegovi učenci ob 50-letnici smrti. — Na tem delu pokopališča je pokopan tudi Karel Destovnik-Kajuh. Njegove telesne ostanke so po osvoboditvi prepeljali iz Zavodenj. Nagrobni spomenik, Kajuhov doprni kip je delo Marjana Keršiča. — Pokopališče s cerkvijo vred čaka enaka usoda kot Škale — žrtvovali ju bodo rudniku.

Šoštanj leži na obeh straneh Pake in železniške proge pod razvalinami Pustega grada, ki ga je porušil Jan Vitovec v bojih za celjsko dediščino. V predvojnih in prvih povojnih letih je bil središče Šaleške doline, kasneje pa je njegovo vlogo prevzelo Velenje. — Na sedanjem hotelu (nekoč kinu) spominja plošča z reliefom (delo kiparja Ivana Napotnika), da se je tu 1922. leta rodil Karel Destovnik-Kajuh. Ob hotelu je njegov spomenik, delo Marjana Keršiča (enak odlika je v Celju). Na stopnišču in hodnikih I. osnovne šole je t. i. Napotnikova galerija, zbirka del raznih umetnikov. Ime je dobila po kiparju Ivanu Napotniku (1888—1960), ki je od 1941. leta živel v Šoštanju. Velja za našega najboljšega oblikovalca lesa, mojstra drobne plastike, ki izžareva zdravje, moč in življenjsko vedrino. Pred II. osnovno šolo je doprni spomenik Ivana Hribernika (kipar Ciril Cesar), ravnatelja meščanske šole, ki je bila v tem poslopju, in lokalnega zgodovinarja. V šoli je Kajuhova spominska soba, ki v besedah in slikah ponazarja pesnikovo življenje in delo. Ob Paki je usnjarna. Domislimo se mladosten-

skega politika, pisatelja in dramatika Josipa Vošnjaka (1834—1911) in njegovega brata Mihaela, politika in gospodarstvenika, ki sta se rodila kot sinova usnarja. Ob njunem rojstvu pa sedanjega tovarniškega poslopja še ni bilo. Josip Vošnjak opisuje v prvem delu Spominov svojo mladost v trgu in trške razmere. Šoštanj je imel dokaj nemški značaj, šola je bila nemška, pri Vošnjakovih so govorili nemško, a se niso imeli ne za Nemce ne za Slovence. Pisatelj pravi, da se do 1848. leta za narodnost sploh nihče ni zmenil. V trgu je Josip začel tudi zdravniško prakso. — Kot usnar je 55 let delal Kajuhov stari oče po očetovi strani. Nanj se nanaša pesem Moj ded. Slika ga kot mirnega človeka, ki pa mu ob vinu vzkipi kri, da bi ubil tovarnarja. V usnjarni je nekaj časa delal tudi Kajuhov oče; o njem poje pesem Moj oče. S Šoštanjem sta povezani še dve zgodnji Kajuhovi pesmi: Moj stric (o materinem bratu, ki je imel v Šoštanju urarsko delavnico, pa je — po pesmi — v pijači iskal izhoda iz življenjske bolečine) in Nora Štefa (o domačinki, ki se ji je omračil um). — Onkraj usnjarne na desnem bregu Pake je rojstna hiša pisatelja Davorina Ravljena (1898—1965). V Šoštanju se začelja dejanje njegovega romana Mrtvi ognjenik (1944). Roman razodeva nekatere sorodnosti s Tavčarjevim Cvetjem v jeseni (ljubezen izobraženca do kmečkega dekleta, ki naj ga prerodi). Iz Šoštanja je končno doma dramatik in dramaturg Janez Žmavc (1924).

Iz Šoštanja pelje cesta v Črno na Koroškem. Ob njej je hribovska vas Z a v o d n j e. V okolici te vasi so preživljali borci XIV. divizije ponovno težke ure. Dramatično situacijo slika Kranjec v nekaj poglavjih že omenjenega romana (Jutro pustnega torka ali En milijon nas je in nekaj manj, Smrtni ples na pustni torek zjutraj ali En milijon nas je in nekaj manj, Na mrtvi straži, Pustni večer 1944 ali Samo en milijon nas je še). Po Kranjcu sledimo najhujšim trenutkom: Od Šoštanja vozijo kamioni nemške vojske. Partizani so skoraj brez municije, potrebni so prostovoljci — partijci, da bi zadržali sovražnika. Na mrtvi straži ostane šestnajst prostovoljcev. Med njimi sta kmečka fanta Tone in Janez, dva junaka romana. Tone nažene prijatelja, naj se reši. Sam se bori. Zadnja granata je namenjena njemu. — Kajuh bi šel rad domov, preoblečen v kmečko obleko. Razočaran je nad svojo Štajersko. »Hladni so postali ti njegovi ljudje, hladni ko zima... tuji, malodušni, ubiti.« V njem se budi vprašanje: »Kje si, Štajerska, moja Štajerska? Kaj je s teboj?« — S pokopališča se vidi med drevjem na zahodu streha Žlebnikove domačije. Tu je padel Karel Destovnik-Kajuh (glej roman Miška Kranjca, tudi Terčakov Živi zid, str. 119—134). Najprej so ga pokopali za Žlebnikovo hišo, nato v skupen grob pri cerkvi v Zavodnjah, nov. 1945 so ga prepeljali na šoštanjsko pokopališče v Družmirju. — Na samotni kmetiji v Zavodnju se je rodil kipar Ivan Napotnik, tu je bilo dolga leta po študiju, do 1941, njegovo domovanje in atelje.

Tik preden se s sotesko ob Paki, imenovano Penk, zapre Šaleška dolina, se odcepi stranska cesta ob florijanskem potoku, svet, ki ga lahko zasledimo v že omenjenem romanu Davorina Ravljena Mrtvi ognjenik. Cesta se začelja vzpenjati proti B e l i m v o d a m : sončne Bele vode, ki jih je opisal Prežihov Voranc v potopisu Od Kotelj do Belih vod (1945): »Rasli smo pod vznožjem Uršlje gore na njeni nicinski strani, Bele vode pa so bile nekje na drugi strani Uršlje gore, na njeni sončni strani, kjer se razprostira s sončnimi žarki prepredena pokrajina, lepa, svetla in topla. In s hrepenenjem nicinskih ljudi po soncu, po svetlobi sem že od prvega spomina hrepenel po teh Belih vodah.« — Pred šolo je doprsni

kip Karla Destovnika-Kajuha (kipar Marjan Keršič). — Jugovzhodno nad vasjo se dviga Sveti križ, sloveča božja pot, lepo vidna iz Šaleške in Gornje Savinjske doline, tudi cilj koroških romarjev, s katerimi je kot otrok šel Voranc, kot pripoveduje v omenjenem potopisu. Tu sta dve cerkvi in t. i. svete stopnice. Večjo od cerkva je posvetil škof Slomšek. O svetih stopnicah pripoveduje Prežihov Voranc legendo z rahlim socialnim pridihom, češ da so vrata priškrnila lesnega trgovca in se ni mogel rešiti iz njih, ker je bil prevelik grešnik. Odtlej baje noben lesni trgovec ne drsa za odpustki po svetih stopnicah. Nad strmino, ki se spušča proti savinjski strani, so posejani veliki leseni križi, ki so jih nekoč znosili romarji na hrbtih. Plastične slike Svetega križa, kakršen je bil zvečer in ponoči pred romanjem, je naslikal Ravljen v Mrtvem ognjeniku take, kot jih je doživel njegov junak Mirt (nekaka paralela k Erjavčevemu potopisu Eno noč na Kumu). — S Svetega križa se odpira pogled tudi na območje Smrekovca. Tu je bil doma (po romanu) Ravljenov kmet Artnik, zanimiv in močan lik, kmečki kralj kot Tavčarjev Presečnik, vendar z moralno temno preteklostjo in sedanostjo.

Pri Letušu smo spet v Savinjski dolini, na njenem prehodu iz Spodnje v Gornjo. Tam, kjer se dolina najbolj zoži, da imata nekaj časa prostor le Savinja in cesta, je Soteska. Ko je 1894. leta moral Aškerc oditi iz Mozirja v Velenje, so ga do tod spremljali domačini v kočijah.

V Ljubiji pred Mozirjem je na levi strani cerkva sv. Miklavža. V njej so se pri vrnitvi ustavljali savinjski splavarji.

Tik pred Mozirjem pelje na desno cesta v Žekovec in Šmihel, ki leži na obronkih Golt. Tu se je rodil 1887. leta Vladimir Levstik kot sin učitelja. Sedanjega šolskega poslopja takrat še ni bilo, učili so v kmečki hiši v zgornjem delu vasi. Toda že enoletnega so ga starši vzeli v Andraž pri Polzeli. — Blizu Šmihela v smeri proti Sv. križu se je rodil Karel Vodovnik (1824—1884), ki je kot avstrijski oficir na nemškem Avstrijskem pisal nemške pesmi pod psevdonimom Siegenfeld. V večini je opeval domači kraj in Savinjo, obujal spomine na otroštvo. Zbirko njegovih pesmi je izdal dr. Anton Medved 1897. leta (Gedichte des Hauptmannes Carl Vodovnik Siegenfeld). Zelo mogoče je, da bi se bil mož razvil v slovenskega pesnika, ko ne bi bil zgubil stika s slovenščino.

(Se bo nadaljevalo)

Zapiski, ocene in poročila

FAKSIMILE STANIČEVIH PESMI ZA KMETE INO MLADE LJUDI

Faksimilirane izdaje starih tiskov in rokopisov strežejo dvojemu zanimanju, bibliofilskega in znanstvenemu. Založniki in knjigotržci računajo predvsem s prvim, ker so zbiralci knjižnih redkosti zanesljivi kupci. Ljubitelju literarnih in grafičnih starin

so namreč faksimilirane izdaje dobrodošel nadomestek, kadar si zaradi redkosti nikakor ne more pridobiti izvornika. Vendar je knjiga na polici takšnega zbiralca pogosto mrtev kapital. Zato ima zanimanje strokovnjakov in znanstvenikov neko prednost